

**STÁRNUTÍ POPULACE JAKO POHROMA  
NEBO JAKO SOCIÁLNÍ VÝZVA?**

(zamyšlení nad některými souvislostmi populačního stárnutí)

PROF. DOC.PhDr. LADISLAV RABUŠIC, CSc.

PRAHA  
ZÁŘÍ 2002

## Obsah

Úvod	3
Populační stárnutí jako efekt demografické transice	4
Závěr	23
Literatura	24

## Úvod

Stárnutí je vlastností každého živého organismu. Každý z nás ví, že naše fyzické, ale i psychické schopnosti se s přibývajícimi léty postupně mění až chřadnou a že jednou přijde den, kdy z důvodů sešlosti organismu umřeme. V individuální zkušenosti je tak stáří asociováno především s úpadkem, mizením, zánikem.

Stárnutí je ovšem připisováno nejen jedincům, ale také populacím. Jenže populace mají, na rozdíl od jedinců, schopnost nejenom nestárnout, nýbrž dokonce mládnout. Je to dáno tím, že stárnutí populace není biologickým procesem, jako je tomu u jedinců, nýbrž procesem **strukturálním**. Jedinci stárnou biologicky a fatálně, populace stárnou strukturálně, tedy proto, že se mění jejich složení, že narůstá podíl osob, které jsou považovány za staré.<sup>1</sup> To, že biologické stárnutí a stárnutí strukturální jsou zcela odlišné procesy, je nabíledni. Je proto na pováženou, že tyto dva tak rozdílné jevy se ve svém významu směšují – že strukturální stárnutí populací je biologizováno až personifikováno, a tudíž považováno za něco problematického, čeho je třeba se obávat.

V této stati se pokusím přednést argumenty, s jejichž pomocí budu nabádat ke změně dosavadní optiky, jejímž prostřednictvím je populační stárnutí vnímáno.

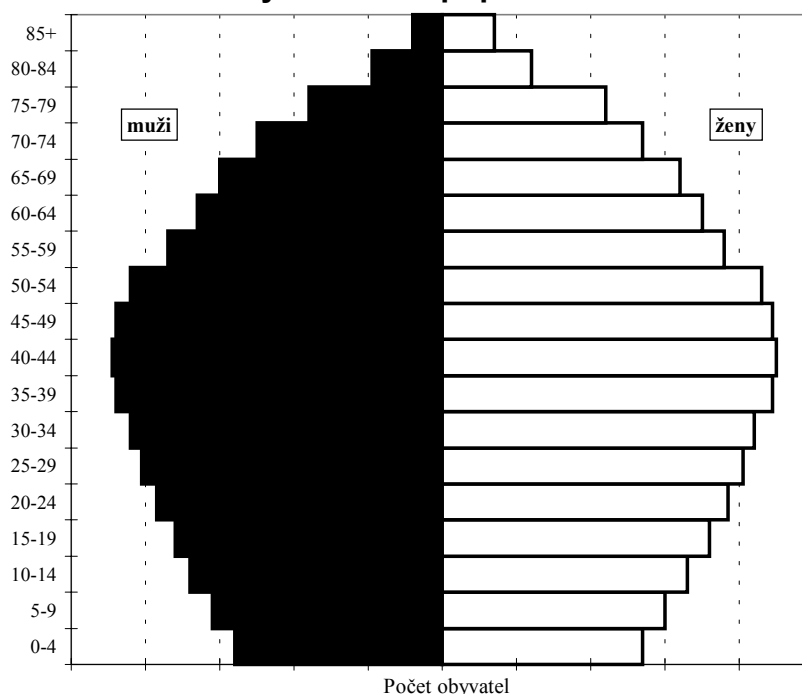
---

<sup>1</sup> Pokud naopak narůstá podíl mladé složky populace (tedy osob ve věku 0-14 let), populace mládne. Děje se tak tehdy, když dochází ke zvýšení intenzity plodnosti a v populaci se rodí více dětí.

## Populační stárnutí jako efekt demografické transice

Struktura jakékoliv populace se mění díky třem demografickým procesům: porodnosti, úmrtnosti a migraci. Demografie ukázala, že moderní populace ve svém vývoji tendují k tzv. demografické transici, která ve stručnosti znamená, že historicky vysoké míry porodnosti a úmrtnosti se postupně snižují (byť ve fázovém posunu, kdy se úmrtnost snižovala rychleji než porodnost, což vedlo k populačnímu růstu), aby na konci transice byla porodnost i úmrtnost na nízkých a vyvážených hodnotách (blíže k tomu viz např. Rabušic 2001). Jelikož nízká úmrtnost se stává univerzálním faktem moderních společností, je z dlouhodobého hlediska, jak ukázal již v šedesátých letech Coale (1964), s touto nízkou úrovní úmrtnosti kompatibilní pouze nízká porodnost – jinak by se populace zeměkoule rozrostla do fyzicky nezvládnutelných rozměrů. A jelikož nízká porodnost produkuje populační stárnutí, je tento jev zákonitým efektem ukončené demografické transice – rodí-li se relativně málo dětí a úmrtnost je stabilizována (nebo se dokonce dále snižuje), dostává věková struktura populace urnovitý tvar s malými podíly mladé populace a vyššími podíly populace seniorské (viz obr. 1).

Obr. 1 Model věkové struktury stárnoucí populace



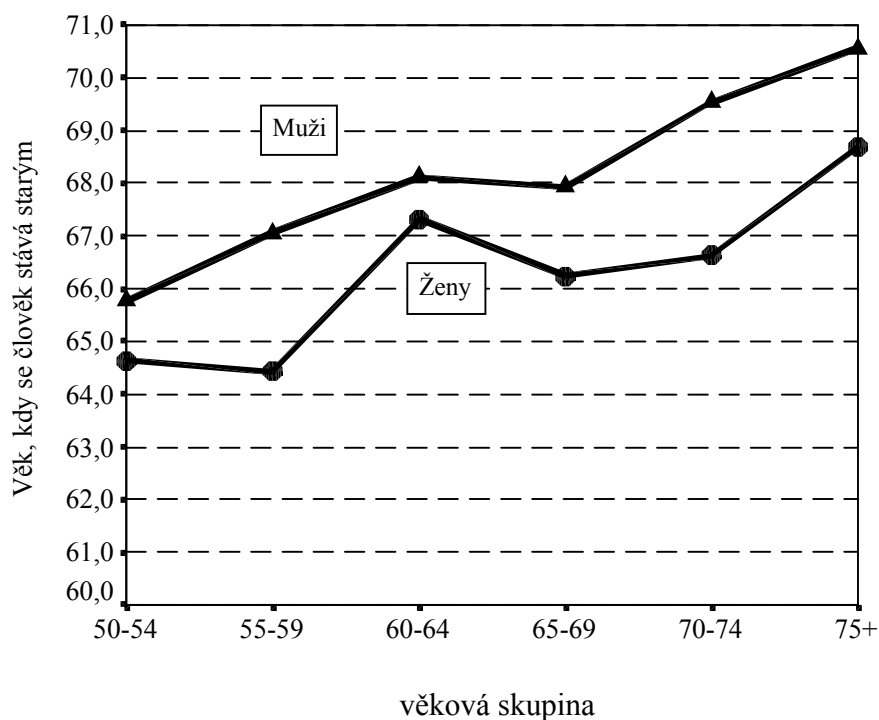
Ačkoliv z přísně technického hlediska populace nemá žádný věk, lze populační stárnutí měřit, a to různými způsoby. Intuitivně, pokud bychom stárnutí

populací biologizovali, lze za stárnoucí společnost považovat takovou, v níž narůstá průměrný věk (nebo medián) žijících osob. Jenže průměrný věk současných stárnoucích společností se pohybuje kolem 40 let, což není z hlediska biologie jedince věk nijak vysoký - v Česku byl v roce 1991 průměrný věk obyvatelstva 36,5 roků, v roce 2001 pak 39 let (Kretschmerová 2002, tab. 2:160). V roce 2030, jak říká střední varianta populační prognózy ČSÚ, můžeme očekávat, že přesáhne hranici 46 roků (Kretschmerová, Šimek 2000:189).

Ze strukturálního -a tedy adekvátního hlediska- je populace stárnoucí tehdy, jestliže narůstá podíl jedinců v seniorském věku. Jenže v jakém věku se člověk stává seniorem? Je zřejmé, že určení věkové hranice stáří je konvencí a sociálním konstruktem, který vznikl z potřeb administrativy sociálního státu. Konvenčně se v současné době pracuje s věkovou hranicí 60 nebo 65 let - každému, kdo se problematikou stáří jen trochu zabývá, je ovšem jasné, že jak individuální difference fyzických a psychických charakteristik jsou v tomto věku velmi značné, tak také samotná subjektivní percepce věku stáří se u jedinců odlišuje.

Jak např. ukázal reprezentativní výzkum české předseniorské a seniorské populace (osob ve věku 50 let a starších), který v roce 1996 provedl Rabušic s Marešem, stává se člověk, podle mínění našich respondentů, starým kolem 67 roku. Určení věkové hranice stáří je ale v české populaci závislé na pohlaví respondenta: muži uváděli věk, v němž začíná stáří, v průměru u 67,8 let, ženy pak u 66,1 let (viz Rabušic 1996). Ale nejen to, vnímání věku, v němž se člověk stává starým, je závislé také na samotném věku člověka. Mladší lidé určují hranici stáří níže než lidé starší. Tak např. muži ve věkové skupině 50-54 let považují za hranici stáří v průměru věk 65,8 let, ženy pak 64,6 let. Ovšem muži ve věku 70-74 let již za hranici stáří považovali v průměru věk 69,5, ženy pak 66,6 let (viz obr.2).

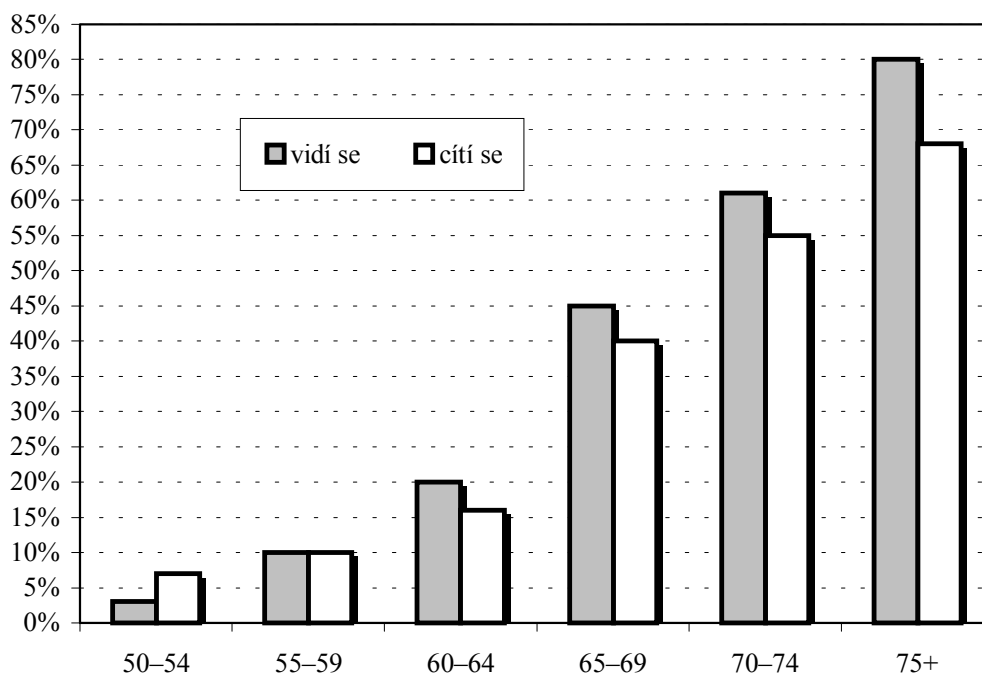
Obr. 2 Názor respondentů na věk, kdy se člověk stává starým podle pohlaví a věkových skupin



Zdroj: Rabušic, Mareš, 50+ (datový soubor), 1996

Jak z obrázku vyplývá, představy o věku stárnutí jsou v populaci velmi pohyblivé. Ale nejen to. Pohyblivá je z hlediska stáří také percepce sebe sama. Např. ve věkové skupině 60-64 let, tedy ve skupině, která je pro ne-starého člověka skupinou osob starých, se jako “starý” vnímalo pouze 20 % respondentů a jako “starý” se cítilo jen 16 % respondentů. Teprve ve věkové skupině respondentů 75 let a starších se jako starý vidělo 80 % respondentů a jako starý se cítilo 68 % (viz obr. 3).

O b r. 3 Kdo se vidí a kdo se cítí jako “starý”



Zdroj: Rabušic, Mareš, 50+ (datový soubor), 1996

Rozdíl mezi “vidět se jako starý” a “cítit se jako starý”, který jsme našli především u starších věkových skupin, odráží fakt, že do vnímání “vidět se jako starý” intervnuje věk člověka a tlak okolí. Přece jen, má-li člověk např. po pětadesátce, vnímá ho (vidí ho) jeho okolí již jako starého a tomuto tlaku sám těžko odolává, byť se sám jako starý ještě vůbec nemusí cítit. Tuto úvahu dokládají i empirická fakta, která jsme získali z reprezentativního výzkumu názorů české veřejnosti ve věku starší 18 let na populační vývoj a sociální politiku provedeného na přelomu října a listopadu 2001.<sup>2</sup> Mezi důvody, které byly respondentům předloženy, aby posoudili, které jsou rozhodující pro vnímání člověka jako starého (těmito důvody byly: věk, fyzický stav, ztráta autonomie a závislost na pomoci jiných, ztráta duševní svěžesti, odchod do důchodu, potíže s přizpůsobováním se změnám, potíže

<sup>2</sup> Sběr dat provedla pro tento výzkum pod vedením L. Rabušice a J. Kocourkové agentura SC&C na reprezentativním souboru české dospělé populace vybraném metodou náhodného výběru (A = 1078). Výzkum je součástí rozsáhlého evropského komparativního projektu nazvaného *Population Policy Acceptance II* (tzv. výzkum PPA II), řízeného Charlottou Höhn z SRN.

respondentů) a na třetím místě závislost na pomoci jiných (17 %). Toto pořadí důvodů tak poměrně spolehlivě naznačuje: v Česku je starý především ten, kdo jako starý vypadá.<sup>3</sup>

Ač všechna data poukazují na fakt, že sociální kategorie “stáří” je velmi *fuzzy* množinou, administrativní potřeby sociálního státu tuto neurčitost odmítají, neboť potřebují mít pro svou sociální politiku jasno: plynulý běh životní dráhy je nutno chronologizovat a rozdělit jej do časových bodů, které vytvářejí časové milníky pro nároky na dávky. Rozdělování populace do věkových kategorií a přijímání programů, nárok na něž je věkově podmíněn, tak dosud představuje jeden z hlavních principů organizace sociální politiky. Proto i stáří musí být, v této filozofii, jasně věkově vymezeno.

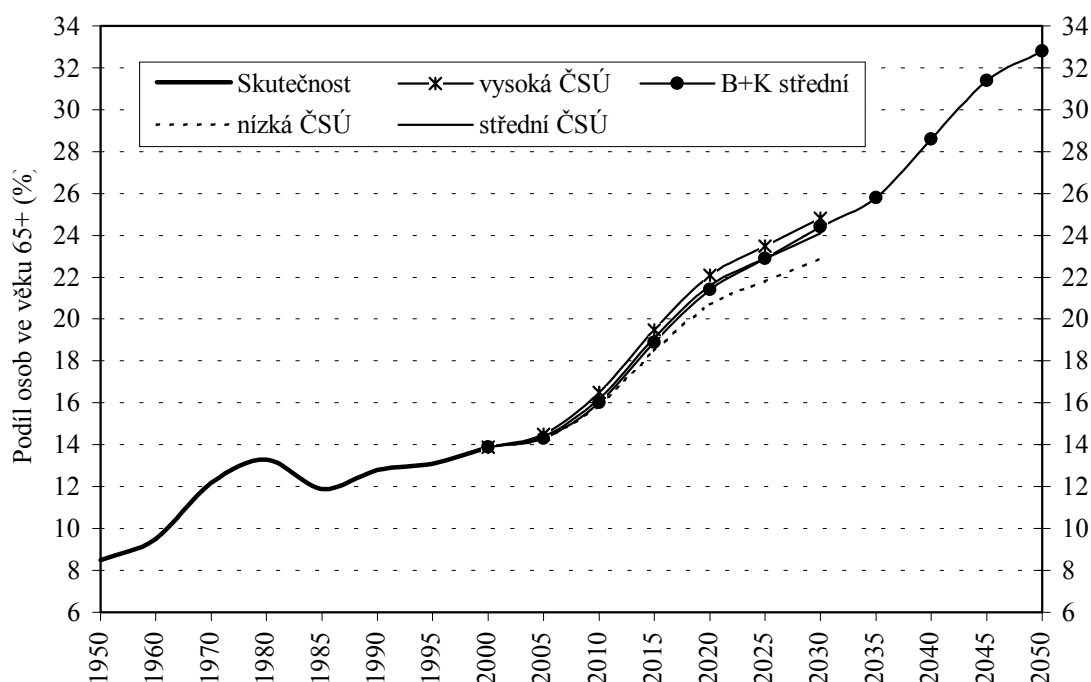
Přijměme pro potřeby této stati konvenci, že stáří (*senium*) začíná ve věku 65 let, byť podle definice Světové zdravotnické populace teprve 75. rok věku je počátkem vlastního stáří a období věku 60–75 let se podle expertů této organizace má nazývat stářím raným (Říčan 1989). Podíl obyvatel ve věku 65 let a starším se v ČR postupně -s výjimkou 80. let- zvyšoval a zvyšovat se i nadále bude, jak napovídají demografické prognózy (viz obr.4).

---

<sup>3</sup> Zajímavé je, že odchod do důchodu zvolila jako důvod vnímat člověka jako starého pouhá 2 % respondentů. Patrně se zde objevil vliv konstrukce otázky, která se ptala na “vnímání určitého člověka jako starého”. Z hlediska sociálního konstruktivismu je ovšem odchod do důchodu výrazným faktorem, který jednoznačně, neboť statusově, mění člověka ne-starého (neboť zaměstnaného a pracujícího) na člověka starého (neboť je již v důchodu – a do důchodu se přece odchází kvůli starému věku, ne?).



Obr. 4 Podíl osob ve věku 65 let a starším, ČR 1950-2050

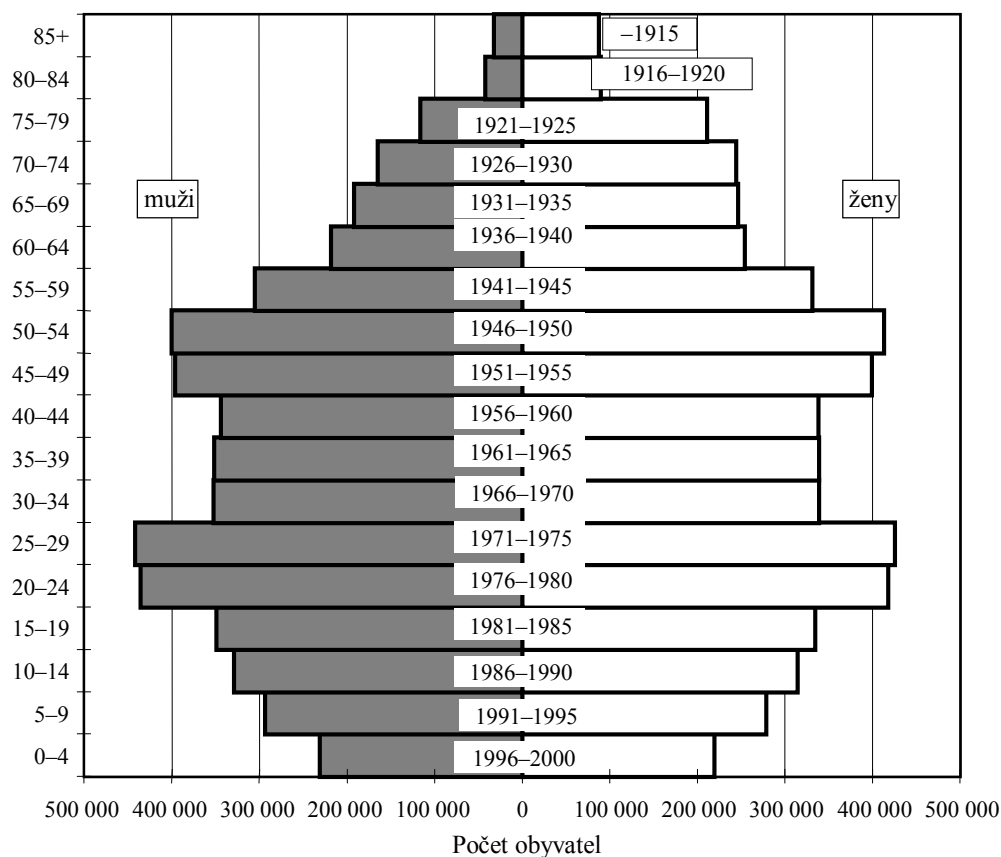


Pozn.: Data pro období 2005–2030 pocházejí z projekce ČSÚ z roku 1999, pro období 2030–2050 ze střední varianty projekce vypracované Burcinem a Kučerou z katedry demografie PŘF UK (viz Populační 2001: tab. II.5).

V roce 2001 byl podíl osob ve věku 65+ let 13,8 %, což v absolutních číslech znamená 1,42 miliónu seniorů. Nejvyšších podílů obyvatel v tomto věku dosahuje nyní Itálie (18,2 %), Řecko (17,3 %) a Švédsko (17,2 %) (Populační, 2002). Podle existujících současných českých projekcí obyvatelstva by měla seniorita v naší populaci podstatně narůstat: v roce 2030 na 2,1–2,5 miliónů, tedy 23–25 % obyvatelstva. Do roku 2050 pak na 3,07 miliónů, to je 33 %. Podstatným prvkem tohoto vývoje bude nárůst podílu seniorů ve vyšším věku. Věková skupina 70–79 vzroste do roku 2030 ve srovnání s rokem 2000 asi o 50 %, skupina osob ve věku 80–89 let o 226 % (Populační, 2001).

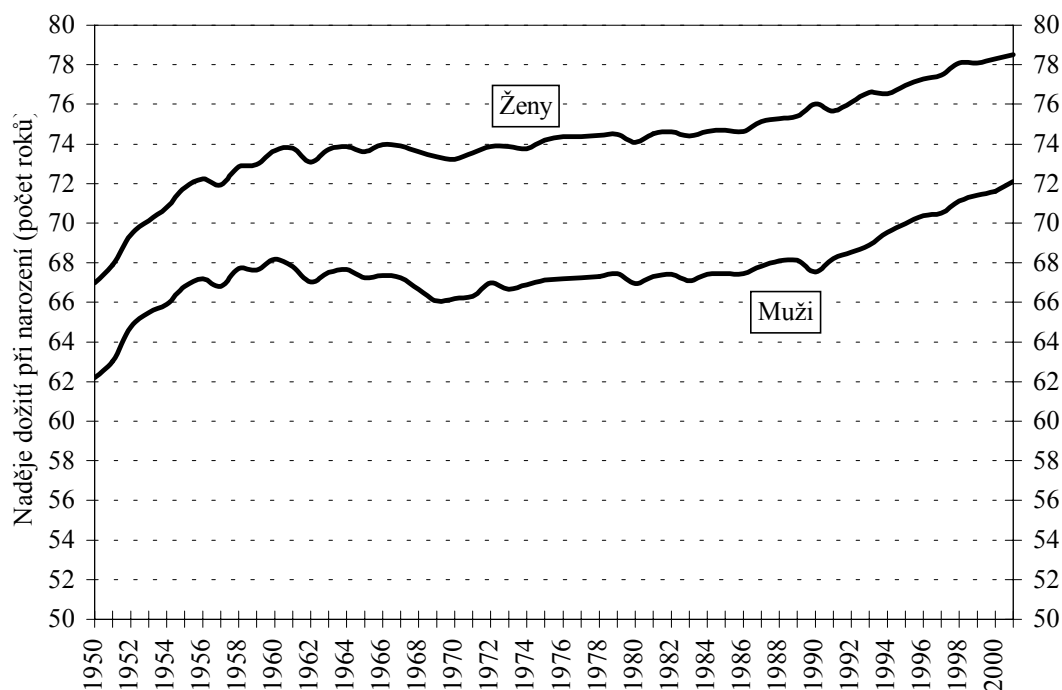
Úvahy o budoucích počtech seniorů jsou samozřejmě založeny pouze na odhadech a skutečný vývoj, především ve vzdálenějším časovém horizontu, může být odlišný. Nicméně narůstající počty seniorů jsou již dnes pevně zabudovány v české věkové struktuře. Již brzy, od roku 2005, pokud se do té doby nezvýší věková hranice pro odchod do důchodu a pokud se tento věk nesjednotí pro muže i ženy, začne do důchodu odcházet početná poválečná kohorta zrozená v období 1946–1950 (viz obr.5). Nejdříve ženy, v roce 2008 pak i muži. V roce 2010 se k ní připojí stejně početná kohorta osob zrozená v období 1951–1955.

O b r. 5 Věková struktura ČR v roce 2000 (k 31. 12.)



A jelikož se české úmrtnostní poměry v posledním desetiletí výrazně zlepšily (viz obr.6) a existuje oprávněná naděje, že v příštích třiceti letech se budou zdárně přibližovat úrovni vyspělých západních zemí, takže lze očekávat, že muži se začnou běžně dožívat osmdesáti a ženy pětadesáti let, existuje také značná pravděpodobnost, že tato početná kohorta budoucích seniorů v české věkové struktuře nějaký ten pátek pobude.

O b r. 6 Naděje dožití při narození v ČR, 1950-2001



Současný člověk až do nedávné minulosti - v podstatě do padesátých let dvacátého století - umíral výrazně předčasně a nenaplnňoval tak potenciální délku života, které mu jeho organismus nabízí. Nyní se poprvé za celou dlouhou dobu své existenci blížíme v délce života k jeho biologickým hranicím.<sup>4</sup> Navíc dlouhý život přestává být výsadou jedinců a naopak se stává masovým, a tudíž normálním jevem. V soudobých moderních společnostech mizejí dřívější poměrně značné nerovnosti před smrtí, jimž byly vystaveny různé sociální skupiny - pravděpodobnost přežití je dnes demokratizována. Tento nesmírně pozitivní vývoj lze charakterizovat jako obrovské vítězství humanity a je s podivem, že jeho efekty - to je větší počty seniorů dožívajících se stále vyššího věku - jsou tematizovány jako zásadní společenský problém a jsou tak také prezentovány.

<sup>4</sup> Není pro potřeby tohoto článku příliš podstatné, jsou-li tyto hranice postulovány na 85, 90 nebo 120 let, jak činí různí autoři.

Politici i mnozí odborníci se v médiích a publikacích opakovaně k tématu stárnoucí české společnosti vyjadřují a jazyk a tón jejich příspěvků je většinou negativní až katastrofický. Jeden příklad za všechny. I letos publikovaná obsáhlá studie nazvaná *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku* (viz Potůček 2002) snaží se identifikovat rozvojové priority pro českou společnost, obsahuje mimo jiné i pasáže týkající se demografického stárnutí společnosti a řešení jeho efektů. Ačkoliv je v nich ve většině případů střízlivá, analytická a racionálně pojmenovávající možné strategie (především v pasáži o koncepci důchodové reformy na str. 511-517), nevyhne se nicméně určitým alarmistickým klišé typu: “Jedním z důsledků postupujícího stárnutí obyvatelstva bude **vytvoření krajně nepříznivých relací mezi počty osob v produktivním a postproduktivním věku**, který se projeví v různých sférách života společnosti (str. 217, tučné písmo v originále). Nebo: “Velmi závažným se stane i **nárůst počtu velmi starého obyvatelstva** ve věku nad 80 let” (str. 217, tučné písmo v originále). Podobně: “Česká společnost se potýká s poklesem úhrnné plodnosti a **růstem naděje dožití**” (str. 512, tučně zvýraznil L.R. ).

Zdá se mi velmi nešťastným prezentovat populační stárnutí jako zásadní problém české nynější i budoucí sociální politiky a jako zásadní problém českých veřejných financí. Populační stárnutí je výsledkem racionalizace přístupu lidí k základním otázkám života:

(1) Lidé omezují počty plozených dětí, neboť chtějí vychovávat především kvalitní potomky. Proto jejich početí odkládají na dobu, až ukončí přípravu na svá povolání (a ta se v moderní složité společnosti všeobecně prodlužuje), až vstoupí do světa práce a budou mít pravidelný příjem, který jim umožní vytvořit takové prostředí, v němž by se výchova kvalitních dětí mohla odehrávat. A nízké počty dětí vedou k nárůstu podílu staré populace.

(2) Bezprecedentní životní úroveň v moderních industriálních a postindustriálních společnostech a koncept zdravého životního stylu zvýšily nebývale kvalitu života, což se -spolu s vývojem lékařských poznatků a technologií- odrazilo v postupném a výrazném zlepšování úmrtnostních poměrů. Např. kojenecká úmrtnost je dnes v mnoha evropských zemích již na tak nízkých hodnotách (do jednoho roku po porodu umírá méně než 5 dětí z tisíce živě narozených), že dosáhla samotných biologických hranic. Je velmi příjemným faktem, že Česká republika mezi tyto země rovněž patří. Tato vysoká pravděpodobnost přežití je pak charakteristická až do

relativně vysokého věku, který se navíc prodlužuje.<sup>5</sup> A stále vyšší počty obyvatel dožívajících se relativně vysokého věku sekundárně podporují stárnutí populace. Jak tedy může být populační stárnutí konceptualizováno jako problém (a pohroma), když je výsledkem záměrného a racionálního lidského chování? A na rozdíl od mnoha sociálních jevů není stárnutí populace neočekávaným důsledkem lidského chování - o zákonitém populačním stárnutí moderních společností hovoří demografie již přinejmenším čtyřicet let.

Sociální stát se vyvinul v předválečných a poválečných letech postupně proto, aby se ve společnosti, v níž začalo být příliš mnoho pracovníků a příliš málo pracovních míst, uchovala sociální soudržnost. Byl tedy vyvinut systém sociálního zabezpečení, který reflektoval, obecně řečeno, populační situaci - strukturu populace a její počet. V blízké budoucnosti očekáváme situaci, kdy bude málo pracovníků a relativní dostatek pracovních míst. Nemají proto návrhy na řešení důsledků stárnoucí populace, které jsou u nás slyšet stále silněji jak v odborných, tak politických kruzích, poněkud zvrácenou logiku: systém sociálního státu ponecháme takový, jaký je, a budeme se snažit k němu přizpůsobit strukturu populace? Nezapřaháme náhodou povoz před koně? Nebylo by zcela v logice věci přizpůsobit systém tak, aby vyhovoval populačním strukturám?

Z technického hlediska to není tak velký problém, neboť řešení jsou nasnadě:

(1) Zvyšme věk nároku na důchod na 65 let (samozřejmě bez rozdílu pohlaví) - ostatně na počátku roku 2002 vyzvala Evropská komise evropské země, aby tak učinily do roku 2010.

(2) Systémem finančních sankcí a odměn motivujeme občany k tomu, aby neodcházel do důchodu předčasně, ale aby naopak zůstávali v zaměstnání i po dosažení věku, v němž jim vzniká nárok na důchod.

(3) Proměňme systém důchodového zabezpečení tak, aby se změnil na systém skutečného důchodového pojištění s výraznou individuální odpovědností.

(4) Umožněme ženám s dětmi, aby na pružném pracovním trhu mohly sladit povinnosti matek a zaměstnankyň.

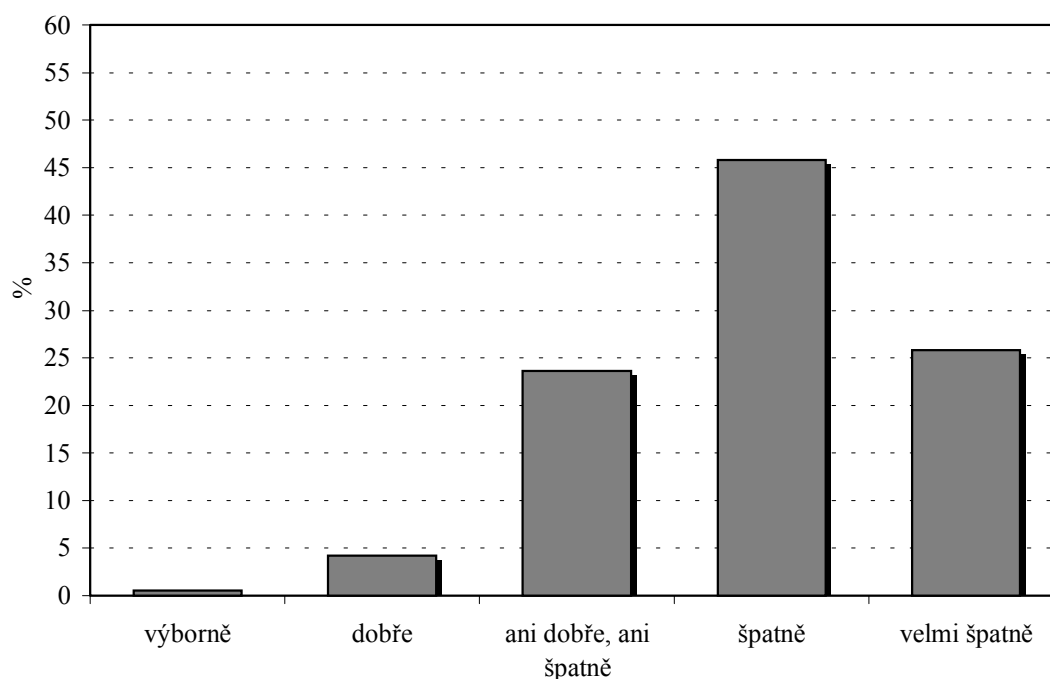
---

<sup>5</sup> Výmluvným ukazatelem tohoto faktu je naděje dožití ve věku 60 let. V roce 2000 měli čeští muži ve svých 60 letech před sebou ještě 17 let života a ženy plných 21 roků! Z hlediska důchodového věku, který je nyní pro většinu žen (s dvěma dětmi) v jejich 57 letech, to znamená, že české ženy mohou očekávat, že téměř celé čtvrt století (!) budou jako důchodkyně. Nejsou v tomto případě struktury české sociální politiky poněkud odtrženy od reality?

(5) Pootevřme naše hranice a dovolme prostřednictvím řízené a selektivní imigrace vstup mladých a vzdělaných pracovníků-imigrantů na český trh práce.<sup>6</sup>

Ale především, přestaňme chápat stárnutí populace jako problém a učiňme ji v duchu nedávno vydané zprávy OSN “největší společenskou výzvou 21. století”. V kontextu všeobecného lamentování se totiž není možné podívat nad tím, že i v diskursu veřejného mínění je stárnutí populace vnímáno značně negativně, kdy více než 70 % českých obyvatel hodnotí stárnutí české populace jako něco špatného (viz obr.7).

O b r . 7 Jak hodnotí stárnutí populace občané ČR (2001)

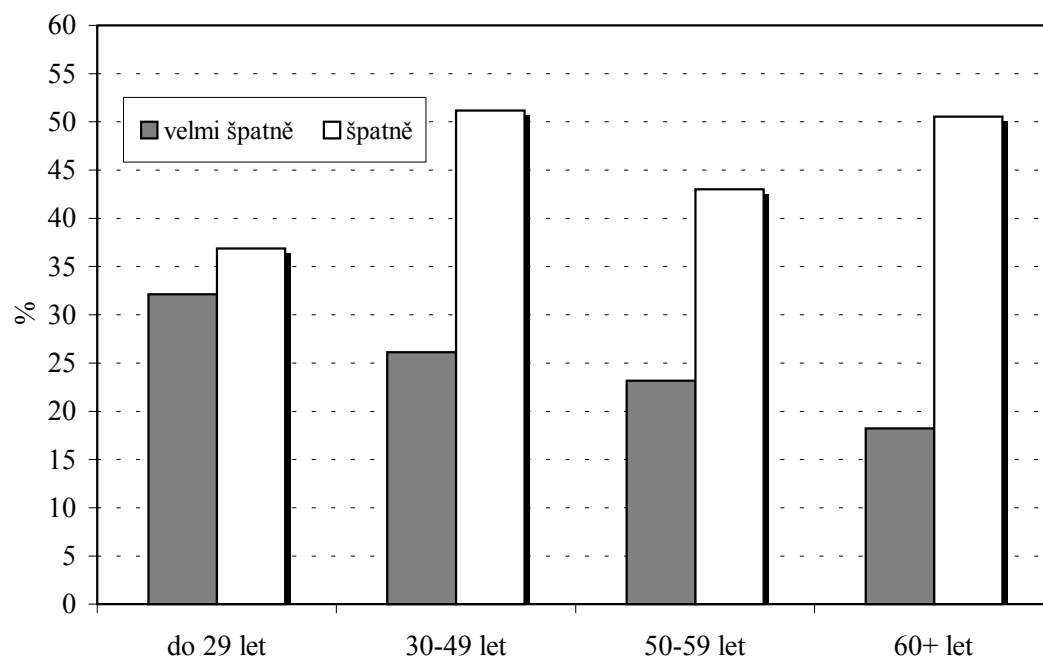


Pramen: Data z výzkumu PPA II – ČR 2001

Nejpříkřeji hodnotili populační stárnutí nejmladší respondenti (viz obr. 8): kategorii “velmi špatně” použilo pro hodnocení stárnutí 32 % respondentů ve věku do 29 let. Ve věkové kategorii nejstarších respondentů toto hodnocení použilo naproti tomu 18 % respondentů.

<sup>6</sup> Program přijatý vládou ČR v září roku 2001 pod názvem *Aktivní výběr kvalifikovaných zahraničních pracovníků*, který po vzoru (ale s modifikacemi) quebeckého bodovacího systému (Drbohlav 2002) má nastartovat aktivní imigrační politiku vůči mladým a vzdělaným zájemcům o přesídlení do České republiky, je z tohoto hlediska příslibem.

O b r . 8 Hodnocení populačního stárnutí podle věkových skupin

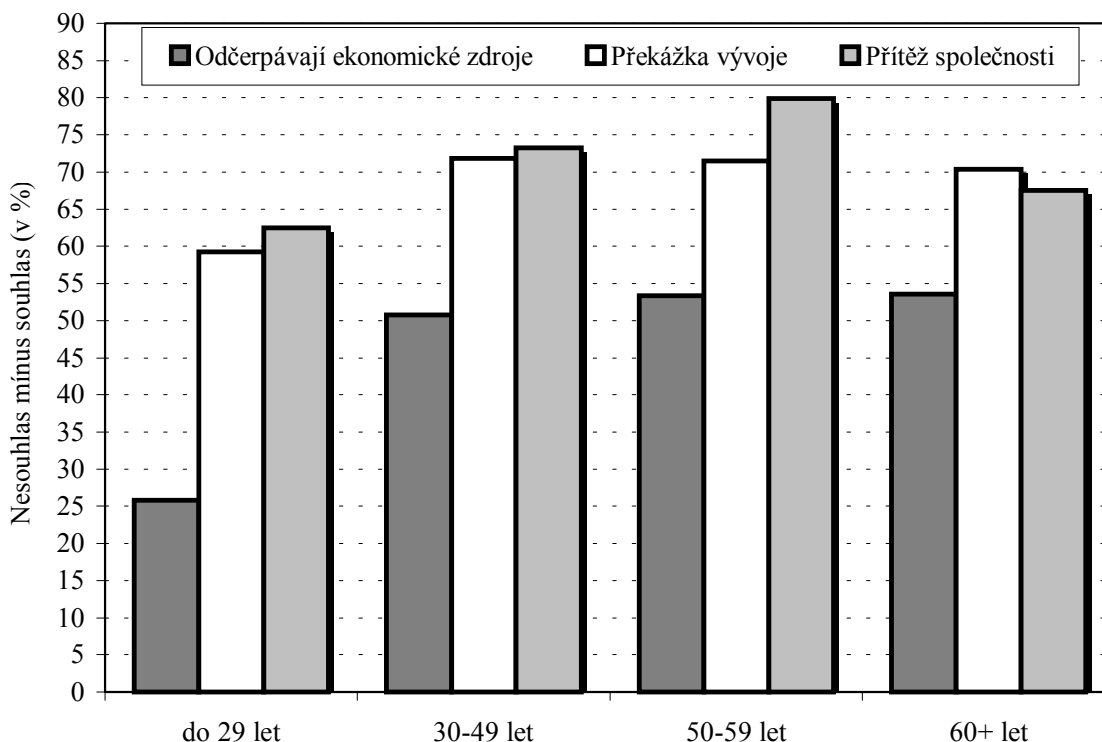


Pramen: Data z výzkumu PPA II – ČR 2001

Mediálním opakováním teze, že stárnutí populace je problém a sociální a ekonomická pohroma, může přispívat k sociální tenzi a k úbytku sociální soudržnosti - k napětí mezi mladými a starými generacemi. A různé věkové skupiny české veřejnosti vskutku vnímají své staré spoluobčany odlišně. Ve výzkumu *PPA II* (viz pozn. 2) byla respondentům položena baterie položek, která vyjmenovávala různé vlastnosti seniorů.<sup>7</sup> Úkolem respondentů bylo ke každé položce vyjádřit svůj postoj na pětibodové stupnici od silného souhlasu po silný nesouhlas. Výsledky jsou zobrazeny na obr. 9.

<sup>7</sup> Tyto položky byly následující: Díky svým bohatým zkušenostem mohou být staří lidé pro společnost stále ještě prospěšní; Jsou zárukou udržení tradičních hodnot ve společnosti; Následující generace by mohly těžit z jejich přítomnosti, vědomostí a zkušeností; Staří lidé už nejsou výkonní a odčerpávají společnosti ekonomické zdroje; Staří lidé jsou překážkou vývoje; Staří lidé jsou pro společnost přítěží; Staří lidé jsou důležitou citovou oporou.

O b r . 9 Vnímání českých seniorů podle věkových skupin



Pramen: Data z výzkumu PPA II – ČR 2001

Celý problém vnímání stárnoucí společnosti spočívá v tom, že jen málokdo si uvědomuje, že vývoj společnosti je stále dynamičtější a dynamičtější, což je především způsobováno tím, že se kumuluje množství poznatků a vynálezů, takže jejich vzájemná kombinace urychluje produkci nových poznatků a vynálezů. Inovace se dnes stala součástí našich životů do takové míry, jako tomu nebylo nikdy v minulosti. Tofflerova kniha *Šok z budoucnosti* napsaná v roce 1970, měla obrovský úspěch, neboť odrážela pocity tehdejší společnosti: technologie přináší takové změny a tak rychle, že je člověk nedokáže absorbovat, takže na konci svého života se stane cizincem (utrpí šok) ve vlastní kultuře. Dnes by se jeho kniha pravděpodobně bestsellerem nestala, na dynamické inovace si stále více a více zvykáme.

Proto je třeba si opravit naše představy o společnosti plné seniorů, kterou začneme prožívat po roce 2010. Mohutná skupina seniorů je z demografického hlediska charakteristická -jako každá věková skupina- permanentním přílivem nových kohort a odlivem kohort starých a tím se také permanentně proměňuje. Kohorty, které se začnou stávat seniory po roce 2010,



budou lidé narození po roce 1950. Pro ně již bude platit, že to budou skupiny, jejichž životní dráha bude mít ne tři fáze životního cyklu, které jsme až dosud byli zvyklí rozlišovat (tedy dětství, dospělost a stáří), nýbrž čtyři. Tou čtvrtou se stává tzv. čtvrtý věk, *staré stáří*.

Senioři blízké budoucnosti (kolem roku 2015) budou skupinou velmi heterogenní, kdy vedle sebe budou žít na jedné straně senioři narození v období 1930-1945, jimž bude mezi sedmdesáti až osmdesáti pěti lety, a vedle nich senioři narození v období 1950-1955, to je tzv. "mladí staří". A jelikož podle základní premisy sociologie věku platí, že díky rozdílným historickým podmínkám, jež jsou dány rozdílnými politickými, ekonomickými a sociálními strukturami, různé věkové kohorty (sociálně) stárnou různým způsobem, je zřejmé že v dynamicky se proměňujících moderních společnostech musí být zákonitě jednotlivé kohorty seniorů od sebe poměrně značně odlišné. Kohorta 1950-1955 je již dnes skupinou nebývale vzdělanou, velmi aktivní, zvyklou na individuální nezávislost,<sup>8</sup> v relativně dobrém zdravotním stavu a s relativně slušnou životní úrovní. Bude navíc první generací seniorů, která bude ve velké míře počítačově gramotná, což ve světě po roce 2015 nebude nedůležitý prvek.<sup>9</sup>

V plné míře tak pro ni bude platit koncept "strukturálního zpoždění" (*structural lag*), který do úvah o populačním stárnutí vnesli Rileyová, Kahn a Fonerová (1994). Tito autoři totiž tvrdí, že navzdory prodlužující se naději dožití, lepšímu zdravotnímu stavu a rozmanitějším stylům života, tedy měnícím se individuálním charakteristikám, zůstávají sociální struktury (rozuměj struktury sociálního zabezpečení) ve svém vývoji opožděny, takže svým způsobem podstatně redukuje "struktury příležitosti" (*opportunity structures*) - jimiž chápou příležitosti k dalšímu vzdělávání, zaměstnávání a sociálním aktivitám rostoucích počtů seniorů, čímž brání jejich adekvátní existenci.

Volají proto po "věkově integrované společnosti", v níž jsou tyto sociální aktivity vetkány do všech fází životního cyklu. V Evropě začínají mohutnět hnutí seniorů, jejichž krédem je odmítání představy o tichém přizpůsobení se a odchodu

---

<sup>8</sup> Asi se tak těžko smíří s definicí seniora, s níž přišel na počátku 80. let Townsend (1981), a to jako příjemce služeb a dávek, jejichž rozsah a povaha je určována jinými a která tak tematizuje seniory jakožto osoby veskrze sociálně závislé.

<sup>9</sup> Dnešní senioři jsou skupinou, jak ukázaly analýzy Rabušicové (2002), která je nejvíce ohrožena tzv. funkční negramotností, tedy sníženou schopností fungovat v rychle se proměňující informační společnosti.

do penze a zdůrazňování požadavku na to, aby senioři byli plně integrovanými občany. Toto krédo se doneslo sluchu i Evropské komise, která vyzvala členské státy ke “společnosti pro všechny věkově skupiny” (*society for all ages*).

Celkově řečeno, ve vyspělé Evropě se začíná optika, s níž je vnímáno populační stárnutí, obracet. Stárnutí společnosti je stále více a více vnímáno jako jedinečná výzva a příležitost, kdy senioři jsou chápáni jako cenný zdroj, který může výrazně přispívat životu moderních evropských společností. Tato optika dostala nedávno již i své politické vyjádření: v roce 1999 vyzvala Evropská komise (European 1999) k práci na komplexní agendě pod názvem “aktivní stárnutí”.

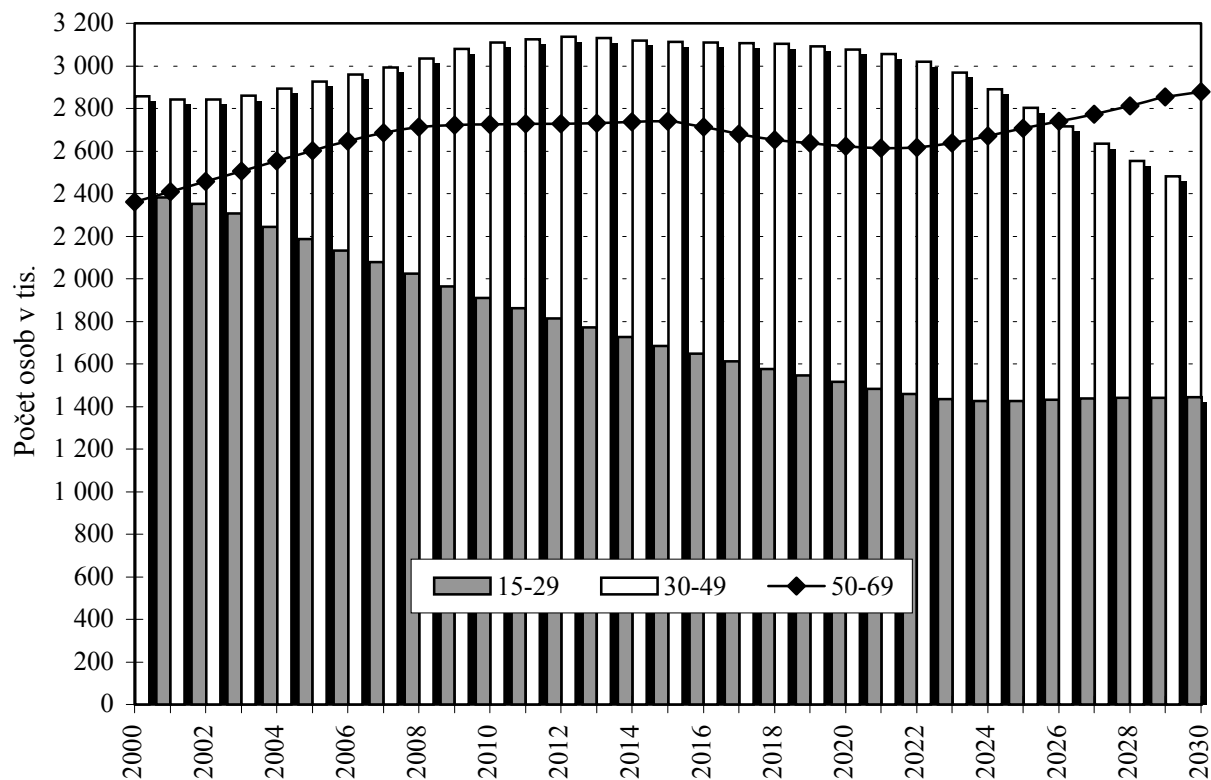
Aktivní stárnutí je podle definice OECD (1998):

*“kapacita lidí, jak stárnou, vést produktivní život ve společnosti a v ekonomice. To znamená, že jsou schopni činit pružná rozhodnutí o tom, jakým způsobem budou trávit svůj čas v průběhu svého života – v učení se, v práci, ve volném čase a v péči o druhé (OECD, 1998:84).*

Staří lidé ovšem, pokračuje zpráva OECD, se ovšem v současnosti velmi často setkávají s překážkami, jež brání v tom, aby mohli aktivní život vést. Těmito bariérami jsou špatný zdravotní stav, nepružné trhy práce a neadekvátní veřejná politika. Překonat by je měla a aktivní stárnutí by měla umožnit právě výzva pro formulaci politiky aktivního stárnutí (PAS). Neboť, podle Komise, vést aktivní život ve stáří je fundamentálním prvkem plnohodnotné existence (*well-being*).

Politika aktivního stárnutí je podle představ iniciátorů této myšlenky zásadní výzvou evropským sociálním modelům (European, 1999). Měla by totiž, na rozdíl od tradiční sociální politiky, jít napříč všemi jejími odvětvími a měla by zahrnovat různé politické aktéry. Např. v oblasti politiky zaměstnanosti obsahuje přesvědčování lidí, aby jednak pracovali déle, než je zákonná hranice pro odchod do důchodu, jednak aby se pracovní prostředí přizpůsobovalo starším pracovníkům a zaměstnancům. Podíváme-li se v českém kontextu např. na projekci vývoje obyvatelstva ČR v příštích třiceti letech, zjistíme zajímavý fakt (viz obr. 10).

**Ob r. 10 Vývoj věkových skupin 15-29 let, 30-49 let a 50-69 let v období 2000–2030 podle střední varianty projekce ČSÚ**



*Pramen: Populační projekce ČR do roku 2030, ČSÚ*

Zatímco počty osob ve věku 15-29 let, což je věková skupina, která je hlavním “dodavatelem” nových členů pro trh práce, by měly v průběhu příštích dvaceti let klesat, aby se stabilizovaly na úrovni 1, 4 miliónu (15 % z celku populace ČR), a počet osob ve věku 30-49 let, což je skupina dosud považovaná za “jádro” pracovní síly, bude nejprve narůstat na 3,1 miliónu (30 % populace), aby se po roce 2020 začala početně snižovat na 2,4 miliónu (25 %) do roku 2030, bude skupina osob ve věku 50-69 v celém projektovaném období postupně narůstat (s mírným poklesem v desetiletém období 2014–2024) z 2,3 na 2,9 miliónu (30 %). Osoby ve věku 50-69 let jsou dnes mnohými považovány již z hlediska trhu práce za staré a málo perspektivní. Jedním z cílů PAS je ovšem právě tuto optiku změnit a ukázat, že tato skupina je poměrně značnou a na trhu práce dobře uplatnitelnou entitou. Tento

cíl v sobě zahrnuje, aby pracovníci a zaměstnanci měli v průběhu celé své kariéry přístup k získávání nových poznatků a dovedností, jakož i systémy pružných odchodů do důchodu jak na úrovni firmy či podniku, tak na úrovni celé ekonomiky.

V oblasti sociálního zabezpečení politika aktivního stáří znamená, aby se důchodové systémy se proměnily takovým způsobem, aby mohly umožňovat práci na částečný úvazek spolu s postupným odchodem do důchodu.<sup>10</sup>

V oblasti veřejného zdraví vyžaduje PAS pronikavé změny v existujících praktikách jak na úrovni individuální, tak na úrovni institucionální. Podle odhadů OECD (1988) v zemích OECD spotřebovává léčení seniorů asi 30-40 % nákladů na lékařskou péči a samotná lékařská péče tvoří v typické zemi OECD asi 8-10 % výdajů HDP.<sup>11</sup> Jelikož nové generace seniorů jsou všeobecně zdravější než ty předchozí, OECD nepředpokládá, že by tyto výdaje musely enormně růst - odhad hovoří asi o 10-20% zvýšení. PAS samozřejmě zdůrazňuje základní fakt, že aktivní život ve stáří je především podmíněn absencí výraznějších zdravotních potíží, a ten je zase podmíněn celkovým průběhem života jedince – především tím, jak pečlivě se staral o své zdraví. Z těchto důvodů PAS klade obrovský důraz na osvětové a preventivní lékařské praktiky. Stejně velký důraz PAS ovšem klade také na to, aby se lékařství připravilo na fakt, že stále větší počty osob se budou dožívat i tzv. čtvrtého věku, který se vyznačuje zvýšením frekvence chronických chorob, což povede ke zvýšení poptávky po službách dlouhodobé lékařské péče. Součástí politiky aktivního stárnutí tedy musí být vypracování systému, jak tuto péči o dlouhodobě nemocné efektivně organizovat a provádět.

Evropská komise ve své zprávě (1999) poukazuje na skutečnost, že již dnes (o budoucnosti ani nemluvě) představují senioři zatím nedoceněnou zásobu dovedností, zkušeností a znalostí. Bohužel současné instituce trhu práce, penzijního systému nebo zdravotní péče jen minimálně motivují k tomu, aby senioři ve svém věku vedli aktivnější a integrovanější způsob života. Stárnoucí evropské společnosti se tak připravují o velký rezervoár lidského a sociálního kapitálu v době, kdy se těchto kapitálů začíná pomalu nedostávat.

Celkově se ukazuje, že politika aktivního stárnutí v sobě obsahuje požadavek kooperace nejrůznějších aktérů na různých stupních administrativy.

---

<sup>10</sup> Podle názoru Komise je dokonce tento směr reformy penzijního systému produktivnější než debata o způsobu jeho financování.

<sup>11</sup> V ČR to bylo v roce 2000 podle údajů statistické ročenky asi 7 % (Statistická ročenka, 2001:606).

Především je zřejmé, že tato politika nemůže spočívat pouze na bedrech veřejného sektoru, ale že musí jít napříč všemi prvky občanské společnosti: institucích veřejných, privátních, neziskových, dobrovolných a svépomocných. A pouze jejich vzájemná a koordinovaná interakce jak na úrovni národní, tak i na regionální a místní úrovni mohou skýtat naději, že tato politika přinese úspěch. Pouze vzájemné prolínání praktik na úrovni firem, vzdělávacích zařízení, institucí veřejného zdraví, státních i privátních institucí sociální pomoci, seniorských spolků a jednotlivých domácností může přinést výsledky, které jsou cílem PAS - aktivní život seniorů do pozdního věku.

Je zřejmé, že politika aktivního stárnutí je velmi ambiciózním projektem. Její postupná implementace a postupné praktické naplňování má v sobě ovšem zabudován jeden zásadní předpoklad: že se podstatně změní způsob, jímž vnímáme období seniority (starého věku), že se změní chápání obsahu seniorského věku a že se promění způsob zacházení se starým věkem jak na úrovni institucionální, tak na úrovni individuální.

Formulace politiky aktivního stárnutí bude v každé zemi, obecně řečeno, ovlivňována již existujícími (v mnoha případech dlouhodobě budovanými) strukturami dané společnosti a jejím socio-kulturním a politickým rámcem. Tyto struktury, a především struktury sociálního státu, které vznikaly historicky na základě vyvíjejících se hodnot a norem odrážejících individualismus či kolektivismus a reflektujících význam vzdělání, práce, zdraví, sociálních jistot apod., vytvářejí svým způsobem specifické prostředí, které v sobě obsahuje jak bariéry, tak také příležitosti formulace PAS.

Zdá se, že politika aktivního stárnutí bude mít naději na úspěch pouze tehdy, pokud se její formulátoři pokusí o celostní, holistický přístup. Jádrem tohoto přístupu spočívá v tom, že namísto, aby hledala cesty, jak reformovat existující nabídku lékařských a sociálních služeb, bude se snažit o **redukci poptávky** po těchto službách. Tím, že bude podporovat seniory v tom, aby hráli aktivnější, produktivnější a integrovanější roli ve svých společnostech, bude moci uvolnit tlaky na finanční a administrativní kapacity spotřebovávané v oblasti trhu práce, důchodových systémů a zdravotní a sociální péče. V současnosti je totiž stárnutí a starý věk synonymem pro závislost na státu a rodině. Podaří-li se, prostřednictvím politiky aktivního stárnutí, tyto závislosti demontovat, vznikne v evropských společnostech mocná páka k řešení problémů stárnoucích populací, která dovolí

využít potenciální zdroje, jež jsou v demografickém stárnutí obsaženy. Klíčným obsahem PAS je tak redukce nejrůznějších závislostí v seniorském věku.

OECD identifikovalo v této souvislosti tři široké principy reform zaměřených na aktivní stárnutí: (1) reformy zdůrazňují prevenci před nápravou (ameliorací): poskytováním širší preventivní lékařské péče, podporováním zdravého stylu života obyvatelstva v mladém a středním věku a umožňováním rekvalifikace v průběhu pracovní kariéry lze dosáhnout toho, že se lze vyhnout nákladným kurativním a napravujícím intervencím v pozdějším věku. (2) Tyto reformy míří k vytvoření větší vyrovnanosti mezi celoživotními náklady a zisky individua - PAS by tak měla přispět k redukci seniorské závislosti tím, že bude podporovat celkovou vyšší individuální odpovědnost. (3) Jelikož tyto reformy musejí jít napříč spektrem tradičních domén politiky, volá PAS po nové koordinaci nejrůznějších sociálních sektorů a politických aktérů.

## Závěr

Populační stárnutí je nevyhnutelným atributem života moderních společností. Začněme tuto skutečnost chápat jako fakt, nad nímž není třeba lamentovat, obraťme optiku našeho vnímání a transformujeme ji do pozitivního pohledu: Stárnutí společnosti pojměme jako příležitost, kterou mohou využít všechny generace.

Je dobře, že v České republice již nyní existuje *Národní program přípravy na stárnutí populace* jako celospolečenský program na období 2003-2007, který zahrnuje mnohé z principů politiky aktivního stárnutí, po jejichž implementaci volá Evropská unie. Lze jen doufat, že jak principy evropské politiky aktivního stárnutí, tak principy českého národního programu budou co nejdříve realizovány v praxi a že tím přispějí k tomu, že populační stárnutí přestane být konceptualizováno jako pohroma a hrozba a stane se pro celou společnost pozitivní výzvou.

## Literatura

- Coale, A. J.: How a Population Ages or Grows Younger. In: Freedman, R. (ed.): *Population: The Vital Revolution*. Anchor Books, New York, 1964.
- Drbohlav, D. 2002. Jak žít s přistěhovalci. *Lidové noviny*, Orientace, 4. května str. 13 a 15.
- European Commission. 1999. *New Paradigm in Ageing Policy*.  
[http://europa.eu.int/comm/employment\\_social/soc-prot/ageing/news/paradigm\\_en.htm](http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/ageing/news/paradigm_en.htm)
- Kretschmerová, T. 2002. Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2001. *Demografie*, 44 (3): 157–170.
- Kretschmerová, T. Šimek, M. 2002. Populační prognóza České republiky do roku 2030. *Demografie*, 42 (3): 183–192.
- OECD. 1998. *Maintaining prosperity in an Ageing Society*. OECD, Paris.
- Populační vývoj České republiky 2000*. 2001. UK Praha, Praha.
- Populační vývoj České republiky 2001*. 2002. UK Praha, Praha.
- Potůček, M. 2002. *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Gutenberg, Praha.
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* SLON, Praha.
- Rabušic, L. 1998. Časové aspekty českého důchodového věku. *Sociologický časopis*, 34 (3): 267–283.
- Rabušicová, M. 2002. *Gramotnost: Staré téma v novém pohledu*. Masarykova univerzita a Georgetown, Brno.
- Riley, M., Kahn, W., Foner, R.L. 1994. *Age and Structural Lag*. Wiley Interscience, New York.
- Říčan, P. 1989. *Cesta životem*. Pyramida, Praha.
- Statistická ročenka české republiky 2001*. 2001. ČSÚ, Praha.
- Townsend, P. 1981. The structured dependency of the elderly. *Ageing and Society*, 1 (1):5–28.